

Uğur Öztürk. *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür: Sultan III. Murâd Devri: 1574-1595*. İstanbul: Dergâh, 2024. 556 s., ISBN: 9786256839755.

EMRE ARVAS

Gaziantep Üniversitesi.

(emrearvas@gantep.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5185-4856.

“ ” Arvas, Emre. “Uğur Öztürk. *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür: Sultan III. Murâd Devri: 1574-1595*.” *Zemin*, s. 8 (2024): 240-245.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184863>.

Sultan III. Murâd devri, Türkçe telif ve tercüme eserlerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde özellikle Sultan III. Murâd başta olmak üzere sultanın çevresinde bulunan valide ve hanım sultanlar, ağalar, cüceler, sadrazam, paşa ve beyler, ulema çevresi, birçok kişiye hâmilik etmiş ve yazılı kültüre katkı sağlamıştır. Yalnız, bu zamana dek Sultan III. Murâd devri yazılı kültürü ve himaye ilişkilerine dair müstakil ve kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması, o dönemi tanımamızda ve anlamamızda bir eksiklik teşkil ediyordu. Bu eksiklik Uğur Öztürk tarafından 2022 yılında savunulan doktora teziyle tamamlanmış ve bu tez de *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür: Sultan III. Murâd Devri (1574-1595)* başlığıyla, 2024 yılında Dergâh Yayınları'na kitap olarak yayımlanmıştır. Öztürk'ün önsözünde de belirttiği üzere doktora tezinin bazı bölümleri kısaltılmış olup bazı bölümlerine ise eklemeler yapılarak çalışma kitap hâline getirilmiştir. Eser; giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda ek olarak bilimsel çalışmalara kaynak olabilecek “III. Murâd Devri Telif, Tercüme ve Şerh Eserlerinin Listesi” verilmiştir. Kitap, Sonuç, Kaynakça ve Dizin ile sona ermektedir.

Kitabın giriş kısmında, Sultan III. Murâd dönemindeki siyasi, sosyal ve kültürel olaylar kısaca değerlendirildikten sonra kitapta işlenen konulara dair kısa bilgilendirme yapılmıştır. “III. Murâd’ın Saltanatı ve Edebî Kişiliği” adlı ilk bölümde Sultan III. Murâd’ın “Şehzadelik Dönemi”, “Tahta Çıkışı ve Saltanatı”, “Sultan III. Murâd’ın Şairliği ve Edebî Hayatı”, “Şiirleri ve Eserleri”, son olarak “Sultan III. Murâd’ın Şiirlerine Yazılmış Şerhler, Tahmisler ve Nazireler” adlı beş alt başlık bulunmaktadır. Öztürk, bu bölümde Osmanlı kroniklerine, biyografik eserlere ve birçok tarihi kaynağa başvurmuştur. Ayrıca Sultan III. Murâd hakkında birçok bilgi veren *Kitâbü'l-Menâmât* da sık sık kullanılmıştır. Öztürk, her alt başlığı kısa ve öz bir şekilde değerlendirmiş ve dipnotlarla zenginleştirmiştir. Ayrıca ilgili bölüme dair bilgi sahibi olmak isteyenler için dipnotlarda ek araştırma kaynakları da verilmiştir. Tez yazımı esnasında yazarın, yazma eser uzmanı olarak görevli olmasından kaynaklı olacağını düşündüğümüz ve daha önce kaynaklarda zikredilmeyen birçok yeni bilgi ve belgeleri de bölüm içerisinde görmekteyiz. Alıntı yapılan eser ile ilgili yurt içi veya yurt dışı fark etmeksizin ilk olarak yazma esere ulaşılmış daha sonra ise eser ile ilgili akademik çalışma yapılmış ise ikinci olarak akademik çalışmaya atıfta bulunulmuştur. Bu inceleme şekli eserin tamamında görülmektedir. Yine kitabın birçok bölümünde görüleceği üzere bu bölümde de Sultan III. Murâd ile ilgili tasvirlerle yer verilmiştir. Sultan III. Murâd döneminde yazılan manzum ve mensur metinlerden hareketle hazırlanan bu bölüm yazılı kültürü anlatan bir çalışmaya göre oldukça ayrıntılı olduğu için kapsamı biraz daha daraltılabilirdi.

Sultan III. Murâd, yalnızca Türkçe yazılmış eserleri incelememiş Arapça ve Farsça eserleri de okumuş ve tercüme ettirmiştir. Sultan III. Murâd'a cülus töreninden itibaren hediye kitap sunma geleneği; sultandan, valide ve hanım sultanlara, ağalara, cücelere, sadrazam, paşa ve beylere kadar yayılmıştır.

Sultan III. Murâd döneminde uzun süren İran savaşları esnasında, İran şahı Şah I. Abbâs'ın yeğeni Haydar Mîrzâ altı yıl boyunca esir alınmıştır. Kendisi İstanbul'a getirilirken yanında getirmiş olduğu Fars edebiyatına ait birçok kitabı Sultan III. Murâd'a sunmuştur. Bu kitapların listesine daha önce tespit edilmeyen kitaplar da Öztürk tarafından eklenmiştir (s. 44-45). Yine bu dönemde İran'dan âlim ve bürokratlar Osmanlı'ya sığınmış, yanlarında Sultan III. Murâd'a, paşalara, beylere sunmak için çeşitli kitaplar ve hediyeler getirmişlerdir. Bu bölümde hediye kitapların edebiyata ve kitap kültürüne olan katkısından bahsedilmiştir (s. 46). Her ne kadar çalışma yazılı kültüre dair bilgiler içerse de İran'dan getirilen tasvirli kitapların Osmanlı görsel sanatlarına olan katkısı hakkında da kısaca bilgi verilebilirdi. Sultan III. Murâd'ın; *Türkçe Divân*, *Farsça Divânçe*, *Fütûhât-ı Ramazân*, *Kitâbü'l-Menâmât* ve kaynaklarda zikredildiği halde şu ana dek bir nüshası bulunmayan *Esrâr-nâme* adlı eserleri bulunmaktadır. Özellikle Sultan III. Murâd'ın şiirlerine yazılan şerhler çok önemlidir. Öztürk'ün, yapılan bu şerhleri; eser adı, şârih/şârihler ve bu şerhlerin nüsha bilgilerini tablo halinde detaylı olarak göstermesi çok faydalı olmuştur (s. 105-106). Yine Sultan III. Murâd'ın bazı şiirlerine yazılan tahmisler, nazireler veya Sultan III. Murâd'ın yazdığı nazireler de ayrı başlıklar altında verilmiştir. Ayrıca Öztürk'ün 2022 yılında tezini tamamlamasının ardından 2022-2023 yıllarında yayımlanan III. Murad dönemi yazılı kültürüne ait çalışmalarını da kitaba dahil etmesi güncel literatürü takip etmesi açısından önemlidir.

“Sultanın Çevresi ve Himaye İlişkileri” adlı ikinci bölümde “Sultanın Etrafındaki Saraylılar; Valide ve Hanım Sultanlar-Ağalar-Cüceler”, “Sadrazam-Paşa ve Beyler”, “Ulema”, “Sultan III. Murâd ve Tasavvufi Çevreler” adlı dört alt başlık bulunmaktadır. Bu kısım kitabın en hacimli bölümlerinden birisidir. Söz konusu bölümde saray içerisindeki iktidar çekişmeleriyle, makam ve mevki mücadelelerine dair bazı ipuçları yakalamak mümkün olmaktadır. Ağaların, beylerin, paşaların ve hanım sultanların himaye geleneğine ve yazılı kültüre katkıları da bu bölümde zikredilmiştir.

Öztürk, o dönemde himaye edilen şair ve ediplerin eserlerinden örnekleri bu bölümde ilgili hâminin başlığı altında vermiştir. Kitabın birçok bölümünde görüleceği üzere yazar, zikredilen eserlerle ilgili yapılmış olan yanlışlıklara dair gerekli değerlendirmeleri ve düzeltmeleri yapmıştır. Örneğin; Turgay Gökgez, “Gelibolulu Mustafa b. İbrâhim ve Zübdetü'l-Emsâl Adlı Eseri” adlı yüksek lisans tezinde eserin Sultan III.

Murâd'a değil Kânûnî adına yazıldığını belirtmiştir. Öztürk ise eserin farklı nüshaların künyesini ve sayfa numaralarını belirterek eserin Sultan III. Murâd'a sunulduğunu ifade etmiş, bu hatayı düzeltmiştir (s. 232). Bunun gibi birçok hata Öztürk tarafından tespit edilmiş, dipnotlarda açıklanmıştır. Yine bu bölümde himaye edilen kişilerin kimler tarafından himaye edildiğini gösteren çizelgeler bulunmaktadır (s. 178-218-247-267). Çizelgeler verilmiş olmasına rağmen kitap basımından kaynaklı olacağını düşündüğümüz bu görüntüler çok belirgin değildir. Ama detaylı bakabilmek için çizelgenin olduğu sayfanın köşesine karekod eklenmiş ve bu bağlantıda saray içi, sadrazam, paşa ve beyler ile ulema hâmilin hâmilik ettikleri kişilerin adları bulunmaktadır. Bu çizelgeler, dönemi ve ikili ilişkileri, dostlukları anlama açısından bizlere kolaylık sağlamaktadır.

"Bir Devri Okumak: III. Murâd Dönemi Edebî Kültür ve Himaye" başlıklı ve kitabın ana kısmını oluşturan üçüncü bölümde "Sultan III. Murâd'a İthaf Edilmiş Telif, Tercüme ve Şerhler", "Telif Eserler", "Tercüme Eserler", "Şerh, Hâşiye ve Ta'likatlar", "Dönemin Diğer Telif, Tercüme ve Şerh Eserleri", "Resimli Yazmalar" adlı altı alt başlık bulunmaktadır. Telif eserler bahsinde Sultan III. Murâd'ın bazen doğrudan bazen ise dolaylı olarak müelliflere eser yazdırma konusundaki teşviki öne çıkmaktadır. Bu bölümde ele alınan eserler ikiye ayrılmıştır. Saray içi ve saray dışı hâmilin himayesinde telif edilen eserler bulunmaktadır. Saray içinde Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa tarih, İç Hazinedarbaşı Zeyrak Ağa tasavvuf, Kapu Ağası Gazanfer Ağa ise başta tarih olmak üzere edebî ve teşrifat konulu eserleri himaye etmiştir. Saray dışındaki bürokratlardan ise Sokollu Mehmed Paşa, Koca Sinân Paşa, Özdemiroğlu Osmân Paşa, Semiz Ahmed Paşa, Ferhâd Paşa ve Hadım Hasan Paşa gibi hâmi ve paşalar ön plana çıkmaktadır. Osmanlı tarihinde saray içindeki çekişmelerin saray içindeki ve dışındaki yöneticilerin hakimiyet mücadelesinin, hâmilik yarışının çerçevesi bu bölümde kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. İlgili başlık altında Sultan III. Murâd adına yazılmış eserler ile ilgili bilgiler verilmiş, eser üzerinde akademik çalışma yapılmış ise dipnotta belirtilmiş ve eserin hâmisine dair de malumat verilmiştir. Bu bölümde Sultan III. Murâd adına veya döneminde yazılmış olan Arapça ve Farsça eserlerin azlığı dikkat çekmektedir. Tespit edilen Arapça ve Farsça eserlerin ayrı bir başlık altında verilmesi daha faydalı olabilirdi. Yine, eser sonunda verilen Sultan III. Murâd devri telif, tercüme ve şerhlerinin listesi de Türkçe, Arapça ve Farsça olarak ayrı bir şekilde tasnif edilebilirdi. Bu bölümde, Sultan III. Murâd dönemi kitap kültürü hakkında çok önemli bilgiler paylaşılmıştır. Bölüm, günümüz araştırmacıları için bir bibliyografya özelliği de taşımaktadır. Ayrıca tarih, edebiyat, coğrafya, dinî ilimler gibi sosyal bilim alanına akademik anlamda katkı sağladığı söylenebilir.

“Maksud Sultanı Methetmektir: III. Murâd İçin Yazılmış Şiirler” başlıklı dördüncü ve son bölüm ise “Sultan III. Murâd için Yazılmış Şiirler” ve “1582 Sünnet Şenliği ve Şenlik Münasebetiyle Yazılmış Eserler, Manzumeler” başlıklı iki alt başlıktan meydana gelmektedir. Öztürk, Sultan III. Murâd adına yazılan şiirler ve bu şiirlerin şairleri hakkında bu bölümde bilgi vermiştir. Sultan III. Murâd adına yazılan şiirlerin; hangi nazım türü, dili ve şiir sayısı ile ilgili sayısal bilgiler bölüm sonunda bir tabloda gösterilmiştir (s.405-406). Sultan III. Murâd için şiir yazmış olan şairin adı ve şiirin hangi eserinde hangi bölümde olduğuna dair kısa kısa bilgiler verilerek bu bölüm muhtasar bir şekilde geçilmiştir. Kitabın yeni baskılarında ikinci bölümde hâmî-mahmî ilişkilerinin kısaltılarak yazılması ve Sultan III. Murâd’a yazılan şiirlerin içeriğinin zenginleştirilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü şu ana kadar tespit edilen 32 şairin 155 şiirine yaklaşık olarak 20 sayfanın ayrılması Sultan III. Murâd’a yazılan şiirlerinin içeriğinin anlaşılması noktasında yetersiz kalmaktadır. “1582 Sünnet Şenliği ve Şenlik Münasebetiyle Yazılmış Eserler, Manzumeler” bölümünde ise III. Murâd döneminde yapılmış olan şenlikler ve Şehzade Mehmed’in sünnet şenliği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde şenliğe kimlerin katıldığı, kaç gün sürdüğü, yazılan ve sunulan manzum ve mensur eserlerin bilgileri ayrıntılı olarak verilmiştir. Şenlik için hazırlanmış ve sunulan eserler arasında Öztürk’ün keşfettiği, daha önce kaynaklarda zikredilmeyen birçok manzum ve mensur eserin bu bölümde verilmesi literatüre katkı yapması açısından önemlidir. Yine bu bölümde, şenliğe katılan Safevî ve Özbek sultanlarının (s. 415), Osmanlı ulema, paşa ve esnaf sınıfının, Sultan III. Murâd’a ve oğlu Şehzade Mehmed’e hediye ettikleri kitapların listesi bulunmaktadır (s. 416-417). Hediyelerin haricinde şenlik münasebetiyle kaleme alınan eser ve şiirler de ayrıntılarıyla tanıtılmıştır.

Kitabın sonunda ek olarak verilmiş olan III. Murâd dönemi yazılı kültürünü daha iyi anlayabilmek ve çözümlemek için kırk sekiz sayfalık bir bölüm bulunmaktadır. Üç yüz kırk beş eserin tanıtıldığı bu bölümde eserin adı, yazılış tarihi, müellif-mütercim-şârih, eserin dili, konusu, türü, konu alanı ve eser ile ilgili notlar çizelgenin üst başlıklarını oluşturmuş ve detaylı bilgiler paylaşılmıştır (s. 441-488).

Sonuç bölümünde ise III. Murâd dönemi; siyasi, sosyal, kültürel ve edebî değerlendirmelerin dışında hâmîlik geleneği ve yazılı kültürün çerçevesi özetlenmiş, çalışmanın amacı ve nihyeti hakkında bilgi verilmiştir. Sultan III. Murâd’ın kitap sevdası, saray içindeki güç odaklarının mücadelesi ve hâmîlikteki rolleri, Sultan III. Murâd’a hediye sunma ve takdir görme çabaları özetlenmiştir. Özellikle Sultan III.

Murâd'ın kitap merakının, farklı türlerde ilk defa kaleme alınan metinlerin ortaya çıkmasını sağladığı tespiti önemlidir.

Kitabın kaynakça bölümü ise oldukça hacimlidir. Yararlanılan kaynakların çeşitliliğinden olsa gerek Öztürk burada bir tasnife gitmek durumunda kalmıştır. Arşiv belgeleri, yazma eserler, basılmış ve ikincil kaynaklar başlığı altında kaynaklar sıralanmıştır. Çalışma dizin ile sona ermektedir.

Klasik Türk edebiyatı alanında hazırlanmış olan bu çalışma; tarih, edebiyat, coğrafya, din vb. gibi sosyal bilimler alanına katkı sunmaktadır. Doktora tezine göre dili sadeleştirilmiş ve III. Murâd dönemi hâmilik geleneği ve yazılı kültürünü merak eden her okura hitap edebilecek şekilde bilgiler güncellenerek yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca Öztürk'ün bu eseri akademik çalışmalar için bir örnek teşkil etmektedir. Öztürk'ün oluşturduğu bu formatın Osmanlı dönemi içerisinde hâmilik ve yazılı kültür tanıtımı için önemli olduğunu, yine bu formatın başka araştırmacılar tarafından diğer yüzyıllar için de ayrı ayrı gerçekleştirilmesinin faydalı olacağını öngörebiliriz.¹ Çünkü bu format, diğer padişah dönemlerinin yazılı kültürünü ortaya çıkarması açısından önemlidir. Hatta hâmilik-mahmû ilişkileri dönemin yazılı kültürünün çerçevesini belirleyebilir ve yazılı kültür hakkında daha detaylı sonuçlara ulaştırabilir. Öztürk, bu çalışmada ana kaynaklara ulaşmış; valide ve hanım sultanlardan, ağalara, paşalara, beylere kadar hâmilik-mahmû ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Örneğin; Sultan III. Murâd'ın şahsi kütüphanesine ait olan madalyonlu eserler tespit edilmiş bu madalyonların tanıtımı yapılmıştır. Son olarak eserde her ne kadar yazmalara ve mecmualara dair geniş bir literatür taraması yapılmışsa da gerek tasnifi tamamlanmamış koleksiyonlarda ve gerekse de şahsi kitaplıklarda zaman içinde Sultan III. Murâd devrine dair yeni eserlerin çıkabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle kitabın yapılacak yeni baskılarında söz konusu eksikliklerin giderilip güncel literatürün çalışmaya dahil edileceği kuşku götürmez bir gerçektir.

¹ Bir sultan döneminde yazılmış veya çevrilmiş her konuda eserin dökümü ile devrin edebî kültürünü ve himaye ilişkilerini değerlendiren öncü bir çalışma için bkz. Hatice Aynur, "I. Mahmûd Döneminde Kaleme Alınan Eserlerin Açıklamalı Kronolojik Dökümü," *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)*, haz. Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh, 2020), 2:690-771; Hatice Aynur, "I. Mahmûd Döneminde Edebî Kültür," *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar: I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754)*, 1:160-203.